

Вимушена міграція населення з України: соціально-демографічний профіль*

Бараняк Ігор Євгенович¹

Опубліковано	Секція	УДК
27.10.2023	Економіка	339.9

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10053549>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті здійснено моніторинг обсягів та структурно-кваліметричних параметрів вимушеної міграції населення України закордон. Сформовано соціально-демографічний портрет вимушеного мігранта з України. Проведено порівняльний аналіз соціально-демографічних характеристик довоєнних та вимушених мігрантів з України. Детерміновано статевовікові параметри вимушеної міграції та їх особливості у зрізі ключових країн-реципієнтів біженців з України. Підсумовано, що втрати людських ресурсів колосальні та у подальшому можуть мати катастрофічні наслідки для національної безпеки України, соціально-економічного та демографічного розвитку держави у поствоєнному періоді. Обґрунтовано необхідність державним органам влади активізувати роботу над розробкою ключових положень національної стратегії демографічного розвитку України та програм рееміграції утікачів від війни. Визначено, що державна політика щодо повернення громадян України з-за кордону повинна реалізовуватись у тісній співпраці із органами влади ключових держав-реципієнтів вимушених мігрантів, а напрями заходів регулювання вимушеної міграції, повинні включати заходи щодо: (1) підтримки вимушено переміщених осіб, (2) стимулювання рееміграції в Україну, (3) ефективного використання міграційного капіталу через спрямування грошових переказів мігрантів на інвестиційні цілі, трансфер набутих знань та навичок.

Ключові слова: вимушена міграція, соціально-демографічний профіль, країни-реципієнти, біженці, нелегальна міграція, статевовікова структура, тимчасовий захист.

Forced population migration from Ukraine: socio-demographic profile

Annotation. The article is dedicated to monitors the volumes and structural and qualitative parameters of the forced migration of the population of Ukraine abroad. A socio-demographic portrait of a forced migrant from Ukraine has been formed. In particular, in quantitative terms, the highest level of emigration of forced migrants from Ukraine was recorded in Germany, Poland, and the Czech Republic, which collectively registered almost 40% of all forced migrants under temporary protection programs. A comparative analysis of socio-demographic characteristics of pre-war and forced migrants from Ukraine was conducted. A forced migrant of the war period is a woman with a child aged 30-40 or large families who mostly have a rather weak command of the official language of the recipient countries, are

* Стаття підготовлена у межах виконання НДР «Вимушена міграція населення: закономірності та наслідки для розвитку людського потенціалу України» (номер державної реєстрації 0123U102963).

¹кандидат економічних наук, науковий співробітник ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1467-0262>

characterized by a low level of socio-economic resistance and linguistic and psychological adaptability to the rules of life of the host society. Sex-age parameters of forced migration and their features in a section of the key recipient countries of refugees from Ukraine were determined. It is concluded that the loss of human resources is colossal and in the future may have catastrophic consequences for the national security of Ukraine, the socio-economic and demographic development of the state in the post-war period. The need for state authorities to intensify work on the development of the key provisions of the national strategy of the demographic development of Ukraine and programs for the re-emigration of refugees from the war is substantiated. It was determined that the state policy regarding the return of Ukrainian citizens from abroad should be implemented in close cooperation with the authorities of the key recipient states of forced migrants, and the directions of measures to regulate forced migration should include measures related to: (1) support for forcibly displaced persons, (2) stimulation of re-emigration to Ukraine, (3) effective use of migration capital by directing migrants' remittances for investment purposes, transfer of acquired knowledge and skills.

Keywords: forced migration, socio-demographic profile, recipient countries, refugees, illegal migration, gender-age structure, temporary protection.

Вступ

Надвисокий рівень міграційної активності населення України в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України однозначно негативно впливає на параметри демографічного та соціально-економічного розвитку України. Деформація екістико-поселенського простору держави, трансформація статевовікової структури населення України у бік старших вікових груп, деградація шлюбно-сімейних відносин унаслідок виїзду значної кількості жінок та дітей є лише окремими прикладами процесів, які каталізують розвиток деструктивних соціально-економічних явищ.

Оскільки людські ресурси та інтелектуально-кадровий потенціал виступають однією з необхідних передумов у забезпеченні планомірного розвитку держави, питання вияву та моніторингу рівня демографічних втрат у результаті вимушеної міграції, оцінювання структурно-кваліметричних характеристик зовнішньої міграції у розрізі ключових країн-реципієнтів переселенців з України набирають особливо високої ваги та актуальності. Зрештою сучасна міграційна криза є набагато масштабнішою та загрозливішою для економічної та демографічної безпеки країни, що відповідно доводить потребу формування та апробації нових підходів до детермінації міграційних втрат населення.

На загал питання міграційної активності населення України було предметом досліджень цілої низки вітчизняних науковців, серед яких особливої уваги заслуговують напрацювання О. Малиновської [1], В. Саріогло, М. Огайя [2], О. Труша, В. Гузь [3], у яких науковці обґрунтовують ключові чинники та наслідки еміграції населення України закордон, її місце у модернізації суспільства та економіки, детермінують статевовікові характеристики трудової міграції, акцентують увагу на проблемах поточного обліку міграційних процесів. Не менш прикладне значення мають наукові дослідження львівської школи міграціологів [4, 5, 6, 7], де автори оцінюють вплив міграції населення на розвиток людського потенціалу, визначають демографічні втрати та соціально-економічні ефекти формування україно-німецької та україно-польської міграційних систем. Разом із тим активізація воєнних дій на території України дали поштовх до формування інтенсивних міграційних потоків вимушеного характеру, перші спроби оцінити масштаби та наслідки яких здійснено у дослідженні Е. Лібанової, О. Позняка, О. Цимбала [8].

Разом із тим структурно-кваліметричним характеристикам зовнішньої вимушеної міграції населення України приділялося недостатньо уваги, що актуалізує потребу їх вияву та дослідження.

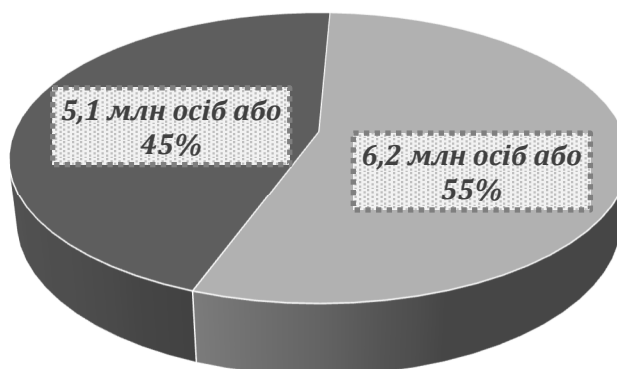
Метою статті є детермінація та оцінювання соціально-демографічних параметрів зовнішньої вимушеної міграції населення України.

Результати

Наявний стан статистичного обліку процесів зовнішньої вимушеної міграції населення органами державної влади України є вкрай незадовільним, так як більшість даних отримуються шляхом експертних опитувань та соціологічних анкетувань, які не у повній мірі репрезентативно відображають реальний стан проблем вимушеної міграції та мають здебільшого довідковий характер. З іншого боку, наявні статистичні відомості Прикордонної служби України щодо перетину кордону громадянами України після 24 лютого 2022 року, а також інформація Державної служби статистики України, Державної міграційної служби України та профільних міністерств не дають змоги зробити адекватні висновки щодо кількісно-структурних параметрів вимушеної міграції, що говорить про незадовільний рівень інституційної спроможності органів державної влади України здійснювати ефективний облік процесів міграції в умовах форс-мажорних ситуацій.

Відтак вияв закономірностей та формування соціально-демографічного профілю вимушених мігрантів з України доцільно здійснювати на основі інформації статистичних відомств основних країн-реципієнтів мігрантів з України, та даних міжнародних профільних установ, які надають вичерпну інформацію щодо осіб з України, які отримали тимчасовий захист.

Так, за оперативними даними ООН станом на 29 серпня 2023 року кількість утікачів від війни в Україні становила 11,3 млн осіб або близько чверті населення України і за своїми масштабами відноситься найбільш масової вимушеної міграції в Європі з часів Другої світової війни. При цьому за вектором переміщення населення зовнішня вимушена міграція займає лівову частку, оскільки за кордон у результаті вторгнення РФ на територію України виїхало більше 6,1 млн осіб (55%), в той час як в межах України змушені були залишити свої помешкання майже 5,1 млн мешканців України (рис. 1).

■ внутрішня вимушена міграція   ■ зовнішня вимушена міграція

Рис. 1. Вимушена міграція населення України: структурно-векторний підхід, станом на 29 серпня 2023 року

Джерело: побудовано автором на основі даних [9]

Зважаючи на те, що у процесі внутрішньої вимушеної міграції здійснюється лише перерозподіл мешканців країни до місць безпечного проживання, фокус досліджень насамперед варто зосереджувати довкола моніторингу обсягів та структурно-

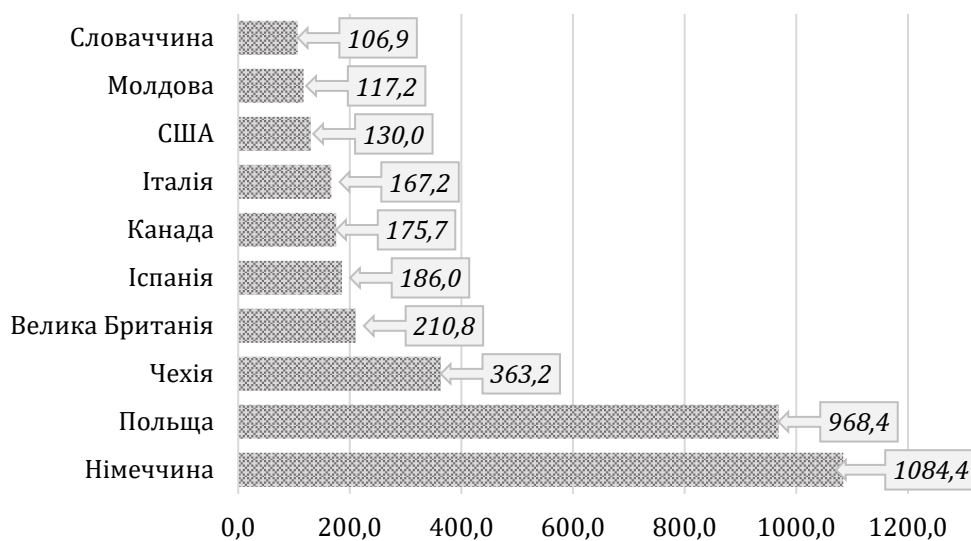
кваліметричних характеристик переїздив зовнішнього спрямування, які підвищують ризики нарощення демографічних втрат та вимивання людських ресурсів у економічно активному віці.

Оцінювання доступних даних щодо зовнішньої вимушеної міграції показали, що близько 5,8 млн переселенців або 93,5 % біженців з України припадає на країни Європи та 369 тис. осіб на держави поза її межами [9].

У кількісному вимірі найвищий рівень еміграції вимушених переселенців з України зафіксовано у Німеччині, Польщі та Чехії, у яких сукупно за програмами тимчасового захисту зареєстровано близько 2,4 млн осіб або майже 40 % сукупності вимушених мігрантів. До країн-реципієнтів, де зафіксовано понад 100 тис. переселенців також входить Велика Британія, Іспанія, Канада, Італія, США, Молдова та Словаччина (рис. 2). У просторовому вимірі понад дві третини зареєстрованих вимушених мігрантів припадає на країни ЄС.

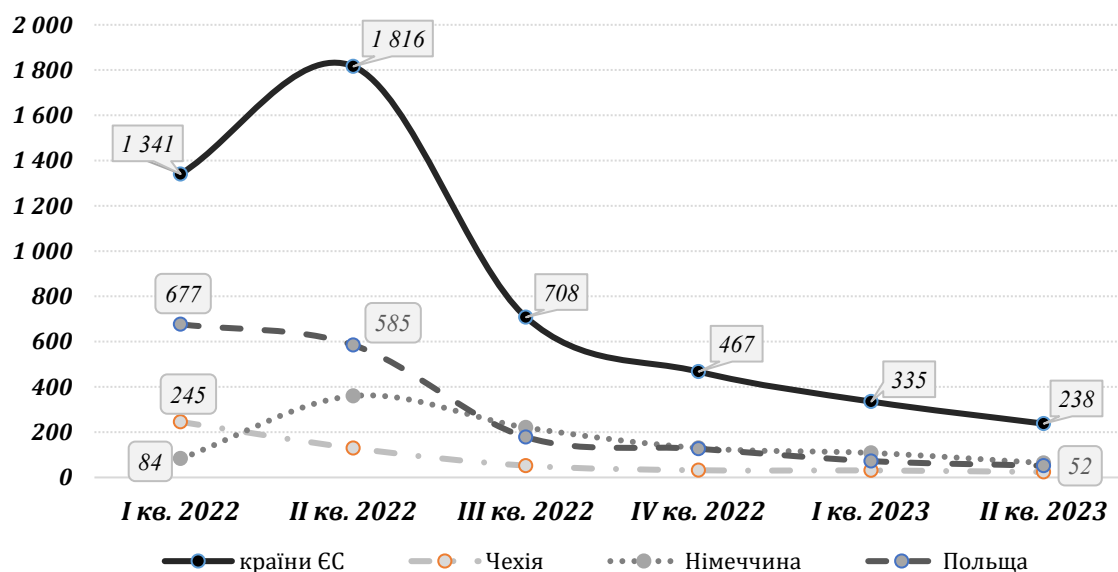
Активізація еміграційних потоків з України підвищила навантаження на систему соціального захисту держав-реципієнтів людських ресурсів, особливо у країнах з порівняно незначною кількістю мешканців. Так, у розрахунку на 100 тис. населення найвищий рівень присутності українців станом на 31 серпня 2023 року спостерігається у Молдові, Естонії, Чехії та Польщі, де зареєстровано 450, 365, 345 та 257 вимушених мігрантів відповідно.

Загалом у країнах ЄС за період 2022 року та I півріччя 2023 року зареєстровано 11,1 млн бенефіціарів тимчасового захисту. Пік прибуття вимушених мігрантів з України у країни ЄС припадає на II квартал 2022 року, коли було оформлено більше 1,8 млн дозволів на тимчасовий захист, тоді як на протигагу у II кварталі 2023 активність реєстрації мігрантів з України знизилась більш ніж на 85 %. Як видно з рис. 3 інтенсивність реєстрації вимушених мігрантів з України та оформлення дозволу на тимчасовий захист у країнах ЄС прямо пропорційно пов'язана із географічною близькістю держави-реципієнта до українського кордону та державної політики приймаючих сторін стосовно соціально-економічної підтримки вимушених мігрантів. Зокрема, у I-II кварталах 2022 року найвищий рівень реєстрації утікачів від війни зафіксовано у Польщі та Словаччині, в той час як у II кварталі 2023 року – у Німеччині, яка забезпечила один з найвищих стандартів соціального захисту мігрантів з України.

Рис. 2. Топ-10 країн-реципієнтів вимушеної міграції з України (станом на 31 серпня 2023 р.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [9]

Рис. 3. Інтенсивність реєстрації вимушених мігрантів з України у ключових країнах-реципієнтах ЄС, тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними [10]

Складність обліку процесів вимушеної міграції на основі дозволів щодо тимчасового захисту та статусу біженця полягає в тому, що міграційна статистика показує випадки міграції, але не людей, які мігрують. Кількість випадків міграції може дещо перевищувати кількість мігруючих, оскільки протягом досліджуваного періоду особа може переїжджати з країни в країну кілька разів. Зокрема, у Польщі станом на кінець серпня 2023 року було оформлено більше 1,6 млн дозволів на тимчасове проживання, проте активними залишалися лише близько 950 тис. реєстрацій. З одного боку, це може говорити про те, що частина утікачів від війни після деокупації частини територій та відносної стабілізації ситуації в Україні повернулись назад. З іншого боку, це свідчить про те, що утікачі від війни такі країни як Польща, Словаччина, Румунія, Молдова, Угорщина розглядають у більшій мірі як транзитну (тимчасову) у процесі переміщення до нового постійного місця проживання.

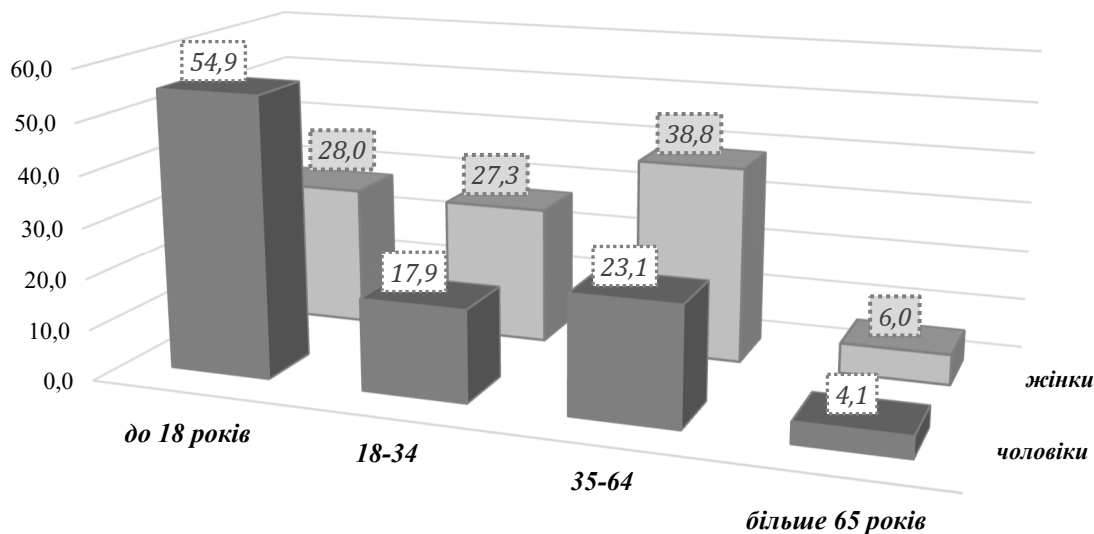
Серйозність втрат демографічного потенціалу залежить не лише від чисельності вибулого населення, а й від їхніх структурно-кваліметричних характеристик, серед яких ключове місце займає статевовікова.

Моніторинг інформації щодо статево-вікового розподілу вимушених мігрантів з України у країнах ЄС дозволив сформувавши демографічний портрет типового емігранта, який зазнав значних трансформацій упродовж 2022-2023 рр. До 2021 року рівень міграційної мобільності та готовності населення до переїзду закордон у більшій мірі формувався під впливом дії соціально-економічних чинників, до яких належить незадовільний матеріальний стан домогосподарства, відсутність перспектив кар'єрного зростання, низький рівень оплати праці поруч із високим рівнем безробіття. Відтак кількість випадків міграції зростала в міру погіршення соціально-економічної безпеки сімей переселенців, водночас середньостатистичний мігрант з України здійснював виїзди закордон на постійній чи тимчасовій основі здебільшого з метою працевлаштування чи навчання, здобуття досвіду, здобуття професійно-кваліфікаційних навичок та вмінь, покращення матеріально-фінансового становища сім'ї та родичів в Україні. У демографічному вимірі левову частку довоєнних мігрантів

становили чоловіки у працездатному віці, разом з тим простежувалась тенденція зростання ролі жіночої міграції у загальній структурі виїздів закордон.

На противагу вимушений мігрант воєнного періоду – це жінка з дитиною у віці 30-40 років або багатодітні сім'ї, які здебільшого доволі слабо володіють державною мовою країн-реципієнтів, характеризуються низьким рівнем соціально-економічної опірності та лінгвістично-психологічної адаптивності до правил життя приймаючого соціуму. У кількісному вимірі із 4,2 млн вимушених переселенців зареєстрованих у країнах ЄС на дітей у віці до 18 років припадає 1,6 млн осіб або 37 %, ще 1,1 млн та 1,5 млн мігрантів здійснили вимушений переїзд у віці 18-34 рр. та 35-64 рр. відповідно. Водночас населення пенсійного віку характеризується порівняно низьким рівнем залученості до міграційних процесів, так як у віковій групі понад 65 років у країнах ЄС зареєструвалось за програмами тимчасового захисту лише 230 тис осіб. У статевому зрізі практично у всіх вікових групах понад 18 років переважають жінки. В цілому віковий розподіл утікачів від війни жіночої статі більш рівномірний ніж чоловічої. Майже 55 % мігрантів чоловіків – це діти у віці до 18 років, в той час як рівень реєстрації у старших вікових групах порівняно незначний (рис. 4).

Аналіз статевовікових параметрів вимушених переселенців наочно демонструє обсяги демографічних втрат, які в умовах затягування воєнних дій в Україні можуть із потенційних стати фактичними та унеможливити нормалізацію соціально-економічних процесів у період повоєнної відбудови країни.

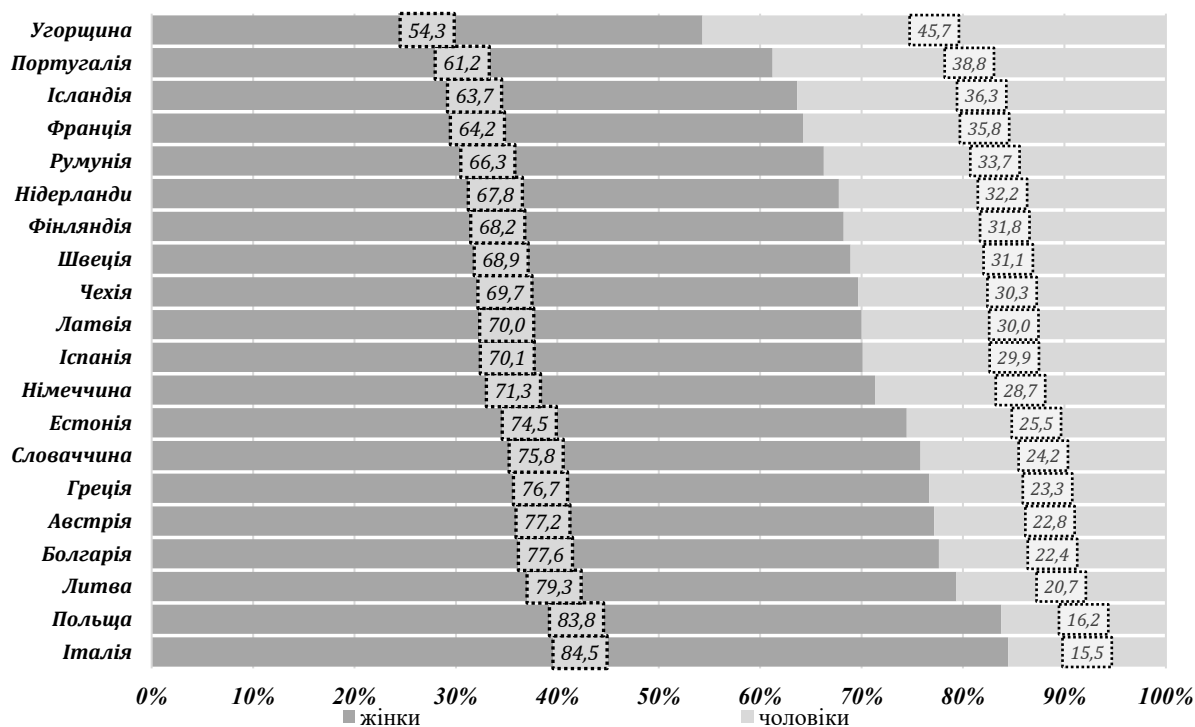
Рис. 4. Статевовікова структура вимушеної міграції з України до країн ЄС, станом на 1 січня 2023 року, %

Джерело: побудовано автором за даними [10]

Втрати людських ресурсів колосальні та у подальшому можуть мати катастрофічні наслідки для національної безпеки України. Адже порівняльний аналіз статистичних даних щодо кількості наявного населення в Україні у різних вікових групах станом на 1 січня 2022 року та інформації щодо осіб, які емігрували до держав Євросоюзу із України показав, що упродовж 2022 року виїхали та отримали статус тимчасового захисту близько 20 % дітей, 18,7 % та 13,3 % жінок у віці 18-34 рр., та 35-65 рр. відповідно. Водночас наведені дані не у достатній мірі відображають реальну картину демографічних втрат, оскільки не враховують тих осіб, які виїхали в інші країни, в тому числі були примусово депортовані на територію РФ та Білорусі.

Зрештою еміграція жінок у фертильному віці, особливо у вікових групах до 35 років поруч із мобілізацією працездатних чоловіків до війська, надвисока смертність чоловіків у працездатному віці та їх інвалідизація у результаті виконання бойових завдань на фронті, у підсумку призвела як до розриву традиційних шлюбних відносин між чоловіком та жінкою, так і створила передумови до формування у молодих сім'ях репродуктивної установки орієнтованої на відкладене батьківство. У перспективі критично низькі значення детермінант народжуваності сприятимуть збереженню та поглибленню тенденцій звуженого типу природного демовідтворення, прискореного старіння нації та середнього віку материнства.

З іншого боку, незважаючи на те, що в умовах воєнного часу виїзд чоловіків з України обмежено на законодавчому рівні, у країнах ЄС отримали дозвіл на проживання за програмами тимчасового захисту майже 675 тис. осіб чоловічої статі у віці понад 18 років, а це становить близько 16 % від усієї сукупності повнолітніх вимушених мігрантів. Порівняльний аналіз даних щодо статевого розподілу утікачів від війни у розрізі країн Євросоюзу дозволив виявити закономірність нерівномірного розподілу чоловіків і жінок. Так, до держав із високим рівнем участі жінок у процесі вимушеного переміщення до нового місця проживання слід віднести Італію, Польщу та Литву, де статеве співвідношення утікачів від війни становить 80 жінок на 20 чоловіків. Натомість в Угорщині, Португалії, Ісландії, Франції та Румунії частка чоловіків у загальній сукупності коливається в межах від 34 до 46 (рис. 5).

Рис. 5. Статеву структуру вимушених мігрантів з України у віці понад 18 років у окремих країнах ЄС станом на 1 січня 2023 року, %

Джерело: побудовано автором за даними [10]

Високий рівень диференціації значень даного індикатора у різних країнах ЄС дозволяє висунути гіпотезу про присутність випадків незаконної міграції та функціонування нелегальних каналів перетину кордону. Це особливо актуально для прикордонних територій Словаччини, Угорщини, Румунії та Молдови, де кордон з Україною із вищенаведеними державами проходить у більшій мірі через гірську

місцевість із лісами й річками та у сукупності забезпечує сприятливий рельєф для переправлення мігрантів через державний кордон України поза пунктами пропуску.

Для прикладу, за статистичними даними Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки кількість викритих спроб нелегального перетину кордону у цій країні на ділянці, яка межує з Україною зросла із 21 до 508 або у 23,6 рази за період 2021-2022 рр. При цьому у статевому зрізі понад 95 % ухилинтів паспортного контролю – це чоловіки, з них 99 % – військовозобов'язаного віку [11].

Враховуючи той факт, що офіційна статистика відображає лише викриті спроби нелегального перетину кордону, а спільний кордон Словаччини і України становить лише 97 км та є найкоротшим за протяжністю порівняно із іншими країнами, видається за доцільне висунути гіпотезу: реальні обсяги нелегальної міграції серед чоловіків можуть у десятки, а той сотні разів перевищувати офіційні дані.

Зрештою помітне зростання обсягів чоловічої міграції у значній мірі пов'язане із функціонуванням корупційних схем та діяльністю широкого кола так званих міграційних посередників в Україні, які за окрему плату надають консультаційні послуги щодо нелегального виїзду чоловіків закордон. Серед найпоширеніших нелегальних схем є перетин закордон по підроблених документах, оформлення опікунства чи статусу багатодітного батька, виїзд на лікування, необґрунтоване зняття з військового обліку через стан здоров'я, виїзд з України у статусі волонтера через реєстрацію у системі «Шлях». Для прикладу, за даними розслідувань за період з 24 лютого 2022 року до 25 квітня 2023 року у системі «Шлях» було зареєстровано більше 192 тис. записів про виїзд з метою отримання гуманітарної допомоги, проте виїхали та не повернулися назад близько 19 тис. чоловіків або близько 10 % від усієї сукупності [12].

Такий стан справ наочно демонструє присутність явища корупції серед державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, що в умовах ведення активних бойових дій із армією РФ підриває основи національної безпеки України, а також послаблює рівень довіри суспільства до ефективності й дієвості управлінських заходів державних органів влади воєнного періоду.

Висновки

Втрати людських ресурсів у результаті вимушеної міграції населення України закордон колосальні та у подальшому можуть мати катастрофічні наслідки для національної безпеки України та її соціально-економічного та демографічного розвитку. Державним органам влади доцільно активізувати роботу над розробкою ключових положень національної стратегії демографічного розвитку України та програм рееміграції утікачів від війни у період повоєнної відбудови.

Водночас державна політика щодо повернення громадян України з-за кордону повинна реалізовуватись у тісній співпраці із органами влади ключових держав-реципієнтів вимушених мігрантів, а напрями заходів регулювання вимушеної міграції, повинні включати заходи щодо: (1) підтримки вимушено переміщених осіб, (2) стимулювання рееміграції в Україну, (3) ефективного використання міграційного капіталу через спрямування грошових переказів мігрантів на інвестиційні цілі, трансфер набутих знань та навичок.

Список використаних джерел

1. Малиновська О. А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2012. № 1. С. 77-86.
2. Саріогло В.Г., Огай М.Ю. Оцінка потреб у заміщенні робочої сили в Україні, обумовлених її вибуттям за віком та трудовою міграцією. *Статистика України*. 2019. № 1. С. 35–43. DOI: [https://doi.org/10.31767/su.1\(84\)2019.01.04](https://doi.org/10.31767/su.1(84)2019.01.04)

3. Труш О., Гузь В. Особливості статистичного обліку міграційних процесів. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2 (51). Ч. 1 С. 72-78.
4. Sadova U., Stepura T., Baranyak I. Ukraine in the territorial migration systems: current structural-qualimetric aspects of the formation and development. *European Journal of Transformation Studies*. 2020. Vol.8, no. 1. Pp. 60-78.
5. Vasylytsiv T., Mulska O., Osinska O., Makhonyuk O. Social and economic development of Ukraine: Modelling the migration factor impact. *Economics and Business Review*, vol.8, no.3, 2022, pp.27-58. <https://doi.org/10.18559/ebr.2022.3.3>
6. Mulska O., Baranyak I. Demographic and Socioeconomic Effects of Strengthening External Migration Activity of the Population in Ukraine. *Modern Economics*, 21(2020). Pp. 149-154. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V21\(2020\)-23](https://doi.org/10.31521/modecon.V21(2020)-23)
7. Бідак В.Я., Бараняк І.Є. Risk-generating features of the growing external migration activity of the population of the Carpathian region. *Регіональна економіка*, 2021, №1(99). С. 44-54. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-1-5>.
8. Лібанова Е.М., Позняк О.В., Цимбал О.І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*, 2022, №2(48), С. 37-57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
9. Ситуація з біженцями в Україні. Портал оперативних даних ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
10. Decisions granting temporary protection by citizenship, age and sex – quarterly data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPFQ/default/table
11. Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie cudzincov na Slovensku. 2022. URL: https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocniky/rok_2020/2020-I.polrok-UHCP-SK.pdf
12. Виїхали за системою «Шлях»: в Україну не повернулися майже 19 тисяч військовозобов'язаних. *Фокус*. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/575026-vijihali-za-sistemoyu-shlyah-v-ukrajinu-ne-povernulisya-mayzhe-19-tisyach-viyskovozobov-yazanih-nardep>